

Deze rubriek is een forum voor debat over kwalitatief methodologische kwesties. Wie een idee heeft voor een thema of reactie wil leveren op een eerder verschenen stuk, vragen wij contact op te nemen met Jeanine Evers: j.c.evers@planet.nl.

To read or not to read: over de waarde van vakliteratuur in kwalitatief onderzoek

Niels Karsten en Lars Tummers

Samenvatting

- De manier waarop vakliteratuur wordt gebruikt in kwalitatief onderzoek, alsmede het tijdstip waarop, zijn fundamentele onderzoeksdilemma's.
- De gefundeerde theoriebenadering staat kritisch tegenover het gebruik van vakliteratuur.
- Het gebruik van vakliteratuur brengt gevaren met zich mee, onder andere omdat de onderzoeker zich alleen zou kunnen richten op die zaken waarvan hij uit de literatuur heeft begrepen dat ze relevant zijn.
- Bestaande vakliteratuur gebruiken brengt ook kansen met zich mee. Het helpt bijvoorbeeld het onderzoek richting te geven door handvatten te bieden voor het ontwikkelen van de voorlopige vraag en het verschaffen van conceptuele helderheid.
- De keuze voor het wel of niet gebruiken van vakliteratuur en voor de manier waarop dient te worden bevraagd en geëxpliciteerd in zowel de onderzoeksopzet, het lopende onderzoek als het eindproduct.

Inleiding

'Fear of invalidating one's own work by violating the principles of induction is prevalent in the writing of qualitative researchers. In fact, whether or not to go to the library before beginning fieldwork has become a researcher's dilemma.'

Morse (2002: 295) stelt dat bij het doen van kwalitatief onderzoek een dilemma bestaat betreffende de rol van vakliteratuur. Doel van dit artikel is een inschatting te maken van de gevaren en kansen die bestaan wanneer er wel, of juist geen, vakliteratuur wordt gebruikt. Als perspectief nemen wij de gefundeerde-theoriebenadering, een benadering die vanuit haar oorsprong zeer kritisch staat tegenover de rol van vakliteratuur. Daarom is in deze benadering veel literatuur voorhanden die het gebruik van vakliteratuur problematiseert. De twee dominante stromingen van deze benadering, enerzijds die van Barney Glaser (1992) en anderzijds die van Juliet Corbin en Anselm Strauss (1990), hebben hierover uiteenlopende denkbeelden. Door de rol van vakliteratuur in verschillende

stromingen van de gefundeerde-theoriebenadering te bestuderen, willen wij komen tot een beter afgewogen gebruik van vakliteratuur als onderzoeksinstrument in kwalitatief onderzoek. Hieruit volgt de volgende vraagstelling: wat is de relatieve waarde van het gebruik van vakliteratuur volgens de verschillende stromingen van de gefundeerde-theoriebenadering en wat betekent dit voor kwalitatief onderzoek in het algemeen?

Om deze vraagstelling te beantwoorden introduceren we eerst kort de gefundeerde-theoriebenadering, waarna het debat tussen Glaser en Strauss betreffende de rol van vakliteratuur wordt geschetst. Hierop voortbouwend geven we een aantal gevaren en kansen van het gebruik van vakliteratuur in kwalitatief onderzoek aan, zodat de onderzoeker de relatieve waarde van vakliteratuur in zijn eigen onderzoek kan beoordelen.

De gefundeerde-theoriebenadering

Binnen de gefundeerde-theoriebenadering bestaan twee hoofdstromingen, die van Glaser en die van Strauss. De methodologische verschillen tussen die stromingen zijn aanzienlijk. Zo groot zelfs, dat sommige auteurs stellen dat er sprake is van fundamenteel verschillende onderzoeksbenaderingen (Wilson & Hutchinson, 1996; Glaser, 1992: 2). Wij onderschrijven die stelling niet. Wat ons betreft is sprake van twee stromingen, of beter methoden, binnen één benadering, juist omdat beide methoden op hoofdlijnen worden gekenmerkt door dezelfde karakteristieken (cf. Walker & Myrick, 2006: 549-550; Cutcliffe, 2000).

Algemene kenmerken

De gefundeerde-theoriebenadering is door haar grondleggers Glaser en Strauss (1967) ontwikkeld als alternatief voor meer kwantitatief georiënteerde onderzoeksbenaderingen (Duchscher & Morgan, 2004: 606). Deze laatste benaderingen zijn vooral gericht op het toetsen van bestaande theorieën. De gefundeerde-theoriebenadering richt zich daarentegen op het ontwikkelen van nieuwe theorieën (Heath & Cowley, 2004: 142; Eaves, 2001: 655).

Binnen de gefundeerde-theoriebenadering worden theorieën op een specifieke manier ontwikkeld, namelijk door middel van 'purposeful systematic generation from the data of social research' (Glaser & Strauss, 1967: 28). De gefundeerde-theoriebenadering leidt theorieën inductief af uit de data (Eaves, 2001: 655-656). Dit heeft als verondersteld onderdeel dat de ontwikkelde theorieën per definitie gesteund worden door de empirie en daarmee recht doen aan de sociale 'werkelijkheid'. In de meer kwantitatieve onderzoeksbenaderingen wordt pas *ex post*, na toetsing, duidelijk of theorieën ook gesteund worden door de empirie.

Ook wordt er door de gefundeerde-theoriebenadering een specifiek type theorieën ontwikkeld: verklarende theorieën, en niet bijvoorbeeld beschrijvende of zuiver conceptuele theorieën. *Grounded theories* geven verklaringen voor sociale fenomenen (Corbin & Strauss, 1990: 5; Morse & Field, 1995). Aan de basis van deze theorieën liggen uitgebreide en gedegen beschrijvingen van (sociale) verschijnselen, *thick descriptions* (Boeije, 2007).

Methodologische kenmerken

Ook op methodologisch vlak kennen de twee stromingen binnen de gefundeerde-theoriebenadering een aantal gemeenschappelijke kenmerken. Deze kenmerken zijn specifiek voor de benadering in vergelijking met andere onderzoeksbenaderingen.

Het belangrijkste gezamenlijke methodologische kenmerk is de methode van voortdurende vergelijking (Glaser & Strauss, 1967). Tijdens gefundeerde-theorieonderzoek worden data voortdurend vergeleken met 1) andere primaire data, 2) ontwikkelde secundaire data, 3) ontwikkelde concepten en 4) ontwikkelde theorie (cf. Duchscher & Morgan, 2004:606). Via deze vergelijkingen worden concepten en relaties daartussen zichtbaar/verkregen.

De methode van voortdurende vergelijking maakt dat in gefundeerde-theorieonderzoek het verkrijgen van data en het analyseren daarvan niet van elkaar gescheiden kunnen worden, in ieder geval niet temporeel (Eaves, 2001:655). Dataverzameling en data-analyse wisselen elkaar voortdurend af. Dit is het tweede methodologische kenmerk van de gefundeerde-theoriebenadering.

Het laatste methodologisch kenmerk is de 'open' codering van primaire data. Via het toewijzen van niet vooraf vastgelegde codes aan data en de voortdurende vergelijking tussen deze codes worden concepten en relaties tussen concepten ontwikkeld. Deze vormen de basis voor de te ontwikkelen theorie. De uitwerking van dit kenmerk verschilt wel tussen de twee stromingen (zie bijv. Walker & Myrick, 2006; Heath & Cowley, 2004; Eaves, 2001; Kendall, 1999).

Het ontstaan van twee stromingen binnen de gefundeerde-theoriebenadering

Na de publicatie van het boek *The discovery of grounded theory* van Glaser en Strauss in 1967 ontwikkelde en verspreidde de benadering zich over de academische wereld (Baker, Wuest & Stern, 2002). Na een aantal jaar onderzoek ontwikkelden de twee grondleggers verschillende visies op de vraag welke methodologische onderbouwing de benadering moest hebben, en begonnen ze onafhankelijk van elkaar te publiceren. In 1990 publiceerde Strauss, in samenwerking met Juliet Corbin, *Basics of Qualitative Research*. Dit boek staat in het centrum van het debat tussen Glaser en Strauss (Eaves, 2001). Strauss en Corbin introduceren hier een nieuwe methode van coderen, gebruikmakend van 'a coding paradigm involving conditions, context action/interactional strategies, and consequences' (Strauss & Corbin, 1990: 67). Volgens Glaser voldoen Strauss en Corbin niet meer aan de vereisten van de gefundeerde-theoriebenadering (Glaser, 1992). In plaats van het laten oprijzen (*emerging*) van theorie uit data, dwingen (*forcing*) ze de data en de theorie in een methodologisch raamwerk. Wat begon als een gezamenlijk project resulteerde uiteindelijk in een splitsing in een 'Glaseriaanse' stroming en een 'Straussiaanse' stroming van de gefundeerde-theoriebenadering.

De twee stromingen over de rol van vakliteratuur

Een van de methodologische verschillen tussen beide stromingen is de rol van vakliteratuur bij het doen van onderzoek, hoewel deze in beide stromingen niet groot is (Baker et

al., 2002). De rol van vakliteratuur in de benadering van Strauss is groter, omdat deze een tweede doelstelling voor de gefundeerde-theoriebenadering formuleert. Het (eerste) doel van de benadering is het ontwikkelen van nieuwe theorieën gegrond in de data (zie sectie 2). Corbin en Strauss (1990, in Eaves, 2001: 655) benoemen als *tweede doel* van de gefundeerde-theoriebenadering het uitbreiden en veranderen van bestaande theorieën. Dit tweede doel is niet terug te vinden in het werk van Glaser. De Straussiaanse onderzoeker dient, in tegenstelling tot de Glaseriaanse, in dezelfde concepten te werken als gebruikelijk is in het betreffende onderzoeksgebied. We bekijken nu hoe dit concreet uitwerkt in de verschillende onderzoeksfases.

Glaser en Strauss verschillen fundamenteel in de rol die zij voor vakliteratuur zien *voordat er data worden verzameld* (Heath, 2007: 520). Glaser ziet in deze fase geen rol voor vakliteratuur: 'The pre study literature review of QDA [Qualitative Data Analysis] is a waste of time and a derailing of relevance for the GT [Grounded Theory] Study' (Glaser & Holton, 2004: 9). Strauss daarentegen stelt dat vakliteratuur wel kan worden gebruikt, bijvoorbeeld om theoretische gevoeligheid te stimuleren (Strauss & Corbin, 1998: 46): 'Literature can be used as an analytical tool if we are careful to think about it in theoretical terms. Used in this way, the literature can provide a rich source of events to stimulate thinking about properties and asking conceptual questions.' Strauss geeft zo vakliteratuur een grotere rol in de beginfase van het onderzoek.

Ook in het *verdere verloop van het onderzoek* verschillen de grondleggers in de rol die zij zien voor vakliteratuur. Hier moet duidelijk zijn dat deze tweede fase moeilijk te positioneren is, daar de ontwikkeling van theorie bij de gefundeerde-theoriebenadering geen lineair proces is. Volgens de stroming van Glaser (Glaser & Holton, 2004) dient de onderzoeker niet naar andere literatuur te kijken *voordat* de theorie (grotendeels) is opgerezen is uit de data. En wanneer vakliteratuur wordt gebruikt, wordt deze gezien als een databron: *all is data*. Bij Corbin en Strauss (1994, in Cutcliffe, 2000: 1481) leest de onderzoeker vakliteratuur wanneer de theorie *aan het oprijzen* is uit de data: 'selective sampling of the second body of literature should be woven into the emerging theory during their third stage of grounded theory induction, the stage they term concept development'. Vakliteratuur wordt zo bij Strauss anders gebruikt, en op een eerder moment in het onderzoek.

Kansen en gevaren van het gebruik van vakliteratuur

Glaser en Strauss brengen verschillende argumenten naar voren waarom ze in de verschillende onderzoeksfases wel, of juist geen, vakliteratuur gebruiken. Bestaande reflecties op het gebruik van vakliteratuur hanteren vaak – impliciet dan wel expliciet – een Glaseriaans óf een Straussiaans perspectief en beperken zich tot de gefundeerde-theoriebenadering. Ons inziens moeten beide perspectieven worden gecombineerd en kunnen ze op meer vormen van kwalitatief onderzoek worden toegepast. Door de gefundeerde-theoriebenadering als perspectief te hanteren kan het gebruik van vakliteratuur in elke vorm van kwalitatief onderzoek kritisch worden beschouwd. De argumenten van Glaserianen en Straussianen dienen daarbij als leidraad. Zo kunnen voor het gebruik van vakliteratuur in elke vorm van kwalitatief onderzoek voor- én nadelen worden benoemd,

kan een goede afweging van de risico's worden gemaakt en kan worden gezocht naar praktische manieren om hier mee om te gaan (zie bijvoorbeeld McCallin, 2003). Omdat een goede onderzoeker in staat is de nadelen van de door hem gehanteerde methode tot een minimum te beperken en de voordelen ten volle te benutten, zullen we hierna niet spreken van voor- en nadelen van het gebruik van vakliteratuur, maar van kansen en gevaren.

Gevaren van het gebruik van vakliteratuur

Wanneer er vakliteratuur wordt gebruikt, kan een aantal verstoringen optreden in het onderzoeksproces. Voor kwalitatief onderzoek in het algemeen zijn de volgende vier ons inziens relevant:

1. De onderzoeker ziet relevante zaken over het hoofd omdat hij zich alleen richt op die dingen waarvan hij uit de literatuur heeft begrepen dat ze relevant zijn (Heath & Cowley, 2004: 143).
2. Bestaande literatuur kan inzichten onderdrukken die uit de data zouden kunnen oprijzen, het vormt een *barrier for insight* (Heath, 2007: 520).
3. De onderzoeker selecteert casus en/of data die in overeenstemming zijn met de bestaande vakliteratuur en laat casus buiten beschouwing die een tegenwerping kunnen vormen. Bestaande theorie stuurt hier dus de dataverzameling.
4. De onderzoeker interpreteert data aan de hand van het kader dat hem in de literatuur is aangereikt: '[he imposes] predetermined understanding and existing frameworks on the investigation' (Heath, 2007: 519, zie ook Cutcliffe, 2000: 1481). Bestaande theorie stuurt hier dus de data-analyse.

In al deze gevallen schendt de onderzoeker, door vakliteratuur te raadplegen, de principes van inductie (cf. Morse, 2002: 295). Enkele andere gevaren hebben specifiek betrekking op de gefundeerde-theoriebenadering:

1. De onderzoeker leest relevante bestaande theorie terwijl zijn theorie, gefundeerd in de data, zich ontwikkelt. De bestaande theorie beïnvloedt het wordingsproces en doet de te ontwikkelen theorie afwijken van haar 'eigenlijke' pad.
2. De onderzoeker zet zijn onderzoek in om de bestaande theorie te bevestigen of te toetsen, in plaats van dat hij een nieuwe theorie ontwikkelt.

Kansen van het gebruik van vakliteratuur

Naast gevaren zijn er aan het gebruik van vakliteratuur ook kansen verbonden. Wat ons betreft zijn de hierna genoemde kansen de belangrijkste voor onderzoekers die een kwalitatieve onderzoeksmethode hanteren:

1. Bestaande vakliteratuur helpt het onderzoek richting te geven, bijvoorbeeld bij het ontwikkelen van de voorlopige vraag en het verschaffen van conceptuele helderheid (Cutcliffe, 2000: 1480).
2. De onderzoeker vergroot met behulp van bestaande literatuur zijn inzicht in het studieobject (Cutcliffe, 2000: 1481) en komt beter tegemoet aan het doel van kwalitatief onderzoek: *Verstehen*.

3. Bestaande vakliteratuur maakt de onderzoeker gevoelig voor mogelijk latente verbanden in de data; het verhoogt de *theoretical sensitivity* (Heath & Cowley, 2004: 143), wat helpt bij bijvoorbeeld het ontwikkelen van hypotheses.
4. Door bestaande vakliteratuur te lezen kan de onderzoeker met zijn onderzoek beter aansluiten bij bestaand onderzoek (*knowledge gaps* aanpakken) en zijn theorie integreren met bestaande theorieën. Zodoende draagt hij meer bij aan de kennisontwikkeling: *standing on the shoulders of giants*.

Betekenis voor het gebruik van vakliteratuur

We hebben een aantal kansen en gevaren van het gebruik van vakliteratuur in kwalitatief onderzoek aangegeven. Deze zijn, zoals aangegeven, niet alleen van belang voor de onderzoekers die de gefundeerde-theoriebenadering hanteren. Ook een fenomenoloog bijvoorbeeld moet voorkomen dat hij zich alleen richt op die zaken die volgens de bestaande vakliteratuur belangrijk zijn. Hieruit volgt een aantal lessen voor kwalitatief onderzoek in de praktijk:

1. Het gebruik van vakliteratuur kan niet per definitie als criterium gelden voor gedegen wetenschappelijk onderzoek.
2. Het gebruik van vakliteratuur is niet vanzelfsprekend; de keuze voor het wel of niet gebruiken ervan moet voor elke onderzoeksfase worden verantwoord in de onderzoeksopzet.
3. Of men vakliteratuur gebruikt, hangt primair af van de onderzoeksvraag en dient logisch samen te hangen met de doelstelling van het onderzoek.
4. Een goede onderzoeksopzet geeft aan hoe de gevaren van het gebruik van vakliteratuur worden ondervangen en hoe de kansen ten volle worden benut.
5. Tijdens het onderzoek moet het gebruik van vakliteratuur en de invloed daarvan op de loop van het onderzoek, en de resultaten, voortdurend worden bevestigd.
6. Onderzoekers moeten zich bewust zijn van de gevaren die het lezen van vakliteratuur met zich meebrengt en zich hiertegen beschermen.
7. Onderzoeksrapportages dienen de uit het wel of niet hebben gebruikt van vakliteratuur volgende beperkingen van het onderzoek te expliciteren.

Naar onze mening is het problematiseren en expliciteren van het gebruik van vakliteratuur een essentieel onderdeel van het kwalitatieve onderzoeksproces. Wanneer dit systematisch gebeurt, levert het een substantiële bijdrage aan de kwaliteit van het onderzoek.

Literatuur

Baker, C., Wuest, J. & Stern, P.N. (2002). Method slurring: the grounded theory – phenomenology example. *Journal of advanced nursing*, 17 (11), p. 1355-1360.

Boeije, H. (2007). Wat kun je met de gefundeerde theoriebenadering? *KWALON*, 12 (3), p. 13-15.

Cutcliffe, J.R. (2000). Methodological issues in grounded theory. *Journal of advanced nursing*, 31 (6), p. 1476-1484.

- Duchscher, J.E.B. & Morgan, D. (2004). Grounded theory: reflections on the emergence vs. forcing debate. *Journal of advanced nursing*, 48 (6), p. 605-612.
- Eaves, Y.D. (2001). A synthesis technique for grounded theory data analysis. *Journal of advanced nursing*, 35 (5), p. 654-663.
- Glaser, B.G. (1992). *Emerging vs. Forcing: Basics of grounded theory analysis*. Mill Valley, CA: Sociology Press.
- Glaser, B.G. & Holton, J. (2004). Remodelling grounded theory. *Forum Qualitative Social Research*, 5, 4.
- Glaser, B.G. & Strauss, A.L. (1967). *Discovery of grounded theory: strategies for qualitative research*. Chicago: Aldine.
- Heath, H. & Cowley, S. (2004). Developing a grounded theory approach: a comparison of Glaser and Strauss. *International journal of nursing studies*, 41 (2), p. 141-150.
- Heath, H. (2007). Exploring the influences and use of the literature during a grounded theory study. *Journal of research in nursing*, 11 (6), p. 519-528.
- Kendall, J. (1999). Axial coding and grounded theory. *Western journal of nursing research*, 21 (6), p. 743-757.
- McCallin, A. (2003). Grappling with the literature in a grounded theory study. *Contemporary nurse*, 15 (1-2), p. 61-69.
- Morse, J.M. (2002). Theory innocent or theory smart? *Qualitative health research*, 12 (3), p. 295-296.
- Morse, J.M. & Field, P.A. (1995). *Qualitative research methods for health professionals*. Thousand Oaks California: Sage.
- Strauss, A.L. & Corbin, J. (1990). Grounded theory research: procedures, canons and evaluative criteria. *Qualitative sociology*, 13 (1), p. 3-21.
- Strauss, A.L. & Corbin, J.M. (1998). *Basics of qualitative research: techniques and procedures for developing grounded theory* (2nd ed.). Londen: Sage Publications.
- Walker, D. & Myrick, F. (2006). Grounded theory: an exploration of process and procedure. *Qualitative health research*, 16 (4), p. 547-559.
- Wilson, H.S. & Hutchinson, S.A. (1996). Methodologic mistakes in grounded theory, *Nursing research*, 45 (2), p. 122-124.

Opgelicht of ingelegd?

Karel Mulderij

Tummers en Karsten schrijven een compact, helder en genuanceerd verhaal over het gebruik van vakliteratuur in kwalitatief onderzoek. Zij wijzen op het in de loop der jaren ontstane verschil van mening hierover bij Glaser en Strauss, de grondleggers van de gefundeerde-theoriebenadering. Zij begonnen ruim veertig jaar geleden met het ontwikkelen van een alternatief voor de overwegend kwantitatieve benaderingen in de sociale wetenschappen, de methodenstrijd was geboren. Intussen is het al lang *not done* meer